

Л.А.КАЛІНІНА,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри культурно-дозвілєвої
діяльності ВП «МФ КНУКіМ»,
м. Миколаїв

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ВЕРТЕПНИЙ ТЕАТР ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Оновлення сучасного суспільного процесу в Україні, відродження національних традицій посилює значущість гуманітарних складників світоглядної позиції та роль соціальних інститутів виховання. Ці процеси передбачають формування творчої особистості, спираючись у навчально-виховній роботі на національно-духовні цінності, традиції і здобутки національної культури. Слід зазначити, що процес становлення людської особистості може успішно здійснюватись лише на ґрунті генетичних і національних якостей, джерелом пізнання яких є національна культура, адже саме в ній відображені інтереси, мрії, уподобання народу, його політичне, трудове та духовне життя.

З позицій сучасних тенденцій гуманізації та гуманітаризації освіти, що передбачає зростання інтелектуально-творчого потенціалу особистості, актуальною проблемою є пошук перспективних шляхів та виявлення ефективних умов, що сприяють формуванню у дітей та молоді системи спеціальних знань у галузі українського мистецтва, а також розвитку їх світоглядних орієнтацій, творчого мислення і творчої активності та естетичної культури.

У цьому контексті актуальним постають питання вивчення історії виникнення і розвитку українського народного вертепного театру та його відродження на сучасному етапі, що на нашу думку, сприяє реалізації державної політики на відродження і подальший розвиток національних традицій, оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання. Слід підкреслити, що українська театральна культура має свої самобутні національні особливості, а українській народний вертеп, є важливою і невід'ємною складовою української та світової культури.

Аналіз філософської, історичної, культурологічної літератури та сучасного стану даної проблеми показує, що вивчення і відродження такого культурного феномену як українській вертепний театр на сучасному етапі досліджено недостатньо, що і обумовило звернення до даної проблематики.

Вертеп – це унікальне, синтетичне явище, яке тривалий час привертає до себе увагу філософів, істориків, фольклористів, театрознавців, літературознавців, музикознавців, етнографів, дослідників образотворчого мистецтва, культурологів. Вертепному театру присвячено чимало досліджень: дослідники О. Веселовський, П. Морозов, П. Пекарський, В. Перетц, М. Петров, М. Тихонравов, І. Франко, М. Драгоманов, П. Житецький, Є. Марковський,

О. Кисіль, М. Возняк вивчають вертеп на основі історико-генетичного підходу; М. Пономарьов, С. Баранов, В. Хоменко вивчають фольклорну природу цього явища; В. Гусев аналізує зв'язки вертепу із польським романтизмом; Г. Баришев, Г. Воробйов, П. Морозов, П. Охріменко досліджують зв'язки вертепу з польською шопкою та білоруською бетлейкою; О. Шреєр-Ткаченко, Л. Архімович, М. Копиця розглядають музичну природу вертепу; О. Фрейденберг закладає основи вивчення семантики вертепного театру; М. Грицай досліджує процес використання вертепних традицій у професійному театрі; С. Смелянська простежує історію виникнення і розвитку східно-українського вертепу; В. Данченко аналізує і досліджує зв'язки вертепу з народною творчістю; Й. Федас розглядає проблему визначення вертепу як культурно-історичного явища; Х. Юрковський досліджує питання генезису вертепу та шопки.

Теорію виникнення вертепу з різдвяних ясел, що були поширені по всьому християнському світі розробляли В. Перетц, О. Смирницький та І. Соломонік. Дослідник вертепу М. Грицай вважає що: «Український вертеп пройшов тривалий шлях еволюції - від релігійного обряду до популярного народного видовища».

Незважаючи на те, що вертеп був так званим «запозиченим явищем», поступово він набуває національні риси і стає культурно-національним явищем. Це стає приводом для того, що більшість дослідників розглядають вертеп, як чисто українське явище (О. Білецький, М. Грицай, П. Житецький, Є. Марковський, М. Петров, Н. Смирнова, В. Перетц, Й. Федас та інші).

Вертепні вистави зберігали і передавали від покоління до покоління накопичену колективною пам'яттю культурну інформацію. Вертеп, як фольклорний театр, розвивався у тісному зв'язку з дійсністю, функціонував у системі культури, взаємодіяв іншими видами фольклорних театрів, зокрема з російським та білоруським народним театром. Вивчення та аналіз текстів вертепних драм, записаних у різних містах та селищах України, дозволяє зробити висновок про те, що незважаючи на деяку різницю, всі ці тексти є дуже схожими один з одним за змістом, вони генетично зв'язані і мають спільні джерела виникнення.

У вертепній драмі широко використовувались оповідання за сюжетами з Біблії, явища історії і боротьби українського народу за незалежність, а також окремі елементи українських народних обрядів, традицій і звичаїв, деякі жанри музичного фольклору. Слід зазначити, що спочатку вертепна драма складалась з двох частин, але поступово у релігійну частину входять побутові, так звані «світські сцени». З часом, побутова частина починає все більше і більше займати місця у вертепних виставах, а головними героями вертепних вистав стають вже не герої Святого писання, а представники різних прошарків населення України. Використання у вертепних виставах релігійної частини стає головним чином давниною часу, а основна увага зосереджується на світській частині вистави, що є визначальним в народному вертепі, саме світська (народна), а не релігійна частина вертепної вистави дає підстави говорити про своєрідність вертепу як українського різновиду театру народів світу.

Вертепний образ ляльки втілював і передавав найтипівіші, стереотипні риси, що сприяє втіленню спрощених універсальних психологічних структур. Український вертеп спирався на цілу низку глибинних і потужних образів, які забезпечували йому живучість та популярність серед українського народу.

Всі персонажі вертепних інтермедій змагались у дотехах, співали, танцювали, кожен персонаж діяв згідно зі своїми соціальними, національними, віковими ознаками і інтересами. Це і створювало повчальне, динамічне видовище, типізоване за законами поезики народної творчості.

Система цінностей у вертепних виставах знаходила своє вираження у сценках-сутичках та їх переможцях-«народних обранцях», образи яких втілювали ідеали української культури. Це було типовим для головного героя світської частини вертепу Запорожця та інших позитивних персонажів вертепної вистави.

Слід зазначити, що вистави вертепного театру не відображали уявлення українців того часу про світобудову (земля як середньовічний храм), але й відображали реалії українського соціально-політичного та повсякденного буття, транслиували цінності своєї культури: духовні, національні, гендерні, виховні та матеріальні. Вертепний театр можна розглядати і як одну з форм вираження громадської свідомості, якій у повній мірі увібрав у себе і творчо відобразив найскладніші історичні процеси, які відбувались в Україні, риси національного характеру і світогляду.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок про те, що вертеп – це музично – драматичний вид мистецтва, де органічно поєднані драматична дія та народні і професійні традиції. Це одна з найбільш ранніх форм народного музичного театру на Україні. У зв'язку з тим, що герої вертепних вистав були різних національностей, вертеп увібрав в себе музику різних народів. Під час показу вертепної вистави, лунали українські, російські, польські, угорські, циганські, єврейські мелодії, грала бандура, скрипка, сопілка, кобза, співав хор. М. Лисенко вбачав у вертепних виставах початкову форму української опери.

На думку С. Смілянської, вертепні вистави з народно-побутовими сценами, які були насичені народною піснею, танцями, прислів'ями, народними жартами створили сприятливі умови для розвитку українського професійного театру і для виникнення такого жанру, як українська комедія.

Аналізуючи культурологічну літературу з цієї проблеми, можна зробити висновки про те, що: український вертепний театр дав початок багатьом формам українського професійного театрального мистецтва; був одним з перших синкретичних видів мистецтва, а з часом став одним із найулюбленіших видів народних вистав, які набули популярності далеко за межами України; сьогодні український народний вертепний театр знову набуває свого значення, як засіб естетичного засвоєння дійсності, ствердження духовних цінностей і формування національної свідомості; історія вертепу надзвичайно багата, пропонує рідкісну проблематику щодо широкого культурологічного дослідження вертепу як явища, охарактеризованого історичним національно-культурним змістом.